

Reis naar de ander

Christa Stevens

Jan Kees van de Werk, 'Kaurischelpen en kamelen. Een reis naar de verten van de verbeelding, Elmar, Rijswijk - € 16,50

Voor Jan Kees van de Werk is Afrika altijd synoniem met literatuur geweest. Als dichter, schrijver, vertaler, journalist én als uitgever heeft hij van de verspreiding van het geschreven en gesproken woord binnen en buiten Afrika zijn persoonlijke zorg gemaakt. Van 1980 tot 1986 woonde hij in Togo, waar hij medeoprichter van een lokale literaire uitgeverij was. In de daarop volgende jaren bleef hij in Afrika actief op literair en uitgeverijgebied. In Nederland was hij hoofdredacteur van de Afrikaanse Bibliotheek bij *uitgeverij Corrie Zeelen* en vervolgens bij *In de Knipscheer*. Dankzij zijn inspanningen verschenen vertalingen van onder anderen Achebe, Tansi en Kourouma lang voordat andere Nederlandse uitgeverijen zich begonnen te interesseren voor Afrikaanse auteurs. Afrikareiziger bij uitstek, die in Mali zijn tweede vaderland heeft gevonden, is hij de laatste jaren regelmatig te gast bij Afrikaanse poëziefestivals, zonet als 'Afrikaanse' dichter, dan toch als een grensoverschrijdend kunstenaar.

Om tegemoet te komen aan het isolement waarin zowel schrijvers als hun publiek in Afrika verkeren, organiseerde Jan Kees van de Werk eind 1999 voor een tiental Afrikaanse dichters een zogenaamde poëziekaravaan. De reis, die per boot, bus en trein werd afgelegd, voerde hen van Gorée, een eiland voor de kust van Senegal, naar Timboektoe, de legendarische stad in de woestijn van Mali. De keuze voor deze twee plaatsen en uiteraard voor het karavaanidee zelf is betekenisvol in het licht van de Afrikaanse geschiedenis. Karavanen trekken sinds mensenheugenis over het immense continent en zorgen naast handelscontacten ook voor de culturele en sociale communicatie. Timboektoe, nu een verzande provinciestad, was eeuwenlang een kruispunt van belangrijke karavaanroutes en een centrum van wetenschap en literatuur. Gorée tenslotte, afgeleid van het Nederlandse 'goede reede', vormde een belangrijke etappe op een andere handelsroute: op dit eiland werden buitgemaakte Afrikanen verzameld voordat ze als slaven definitief naar de andere kant van de oceaan werden gebracht. Jan Kees van de Werk reisde uiteraard mee met deze dichterskaravaan, die regelmatig spontaan werd uitgebreid met plaatselijke *griots* (lofzangers), vertellers en woordkunstenaars, en deed er al eerder verslag van in *De karavaan van de verbeelding* (KIT, 2002). Ook een van de deelnemende schrijvers, de Zuid-Afrikaanse Antjie Krog, stelde onlangs haar ervaringen met deze bijzondere reis te boek in *Een andere tongval* (Contact, 2004). De onvermoeibare Afrikaganger die Van de Werk is, keerde enkele jaren later terug om in Senegal en Mali dezelfde route nog een keer af te leggen, maar nu in gezelschap van cineaste Jacqueline van Vlugt en geluids- en cameraman Gregor Meerman. Deze reis resulteerde in de documentaire *Een droomreis. Dakar - Timboektoe* en in een nieuw reisverslag in boekvorm, *Kaurischelpen en kamelen*.

'Dezelfde reis. Een ander verhaal,' stelt de schrijver in het begin van zijn boek, en hij heeft gelijk. Niet alleen is deze West-Afrikaanse reis veel intiemer van aard dan de poëziekaravaan met zijn fabuleuze publiekspresentaties en even enerverende ontmoetingen; ook levert de schrijver zich meer over aan

de ervaring van het reizen zelf, het onderweg zijn. Het verslag is dan ook niet, zoals *De karavaan van de verbeelding*, een zorgvuldig geconstrueerd mozaïek van observaties, dagboeknotities en gesprekken met reisgenoten over poëtische kwesties of de positie van literatuur in hun respectievelijke landen, maar vooral een liefdevol relaas van op het eerste gezicht willekeurige ontmoetingen. Marktvrouwen, vissers, boeren, taxichauffeurs, staatsfunctionarissen, hoeren en straatkinderen zijn Van de Werks gesprekpartners, en hoewel er nog een enkele professionele verteller of dichter aan het woord komt, zijn zij het die de reiziger-auteur laat vertellen over hun leven, hun problemen en hun dromen.

Amidou Bâ droomt ervan dat zijn zoon eens zal schitteren in een Europees voetbalelftal, maar zijn allergrootste wens is om zijn moederloze kleindochter mee te nemen naar Bamako 'om wat vreugde in haar bestaan te brengen'. N'Fagnanama Koné, een beminnelijke gepensioneerd zestiger, ooit minister van Landbouw, is de pleitbezorger van een ontwikkelingsvisie waarin de Afrikaanse cultuur centraal staat. Hij dagdroomt dat 'de mensen slim genoeg zullen zijn om in de liefde te investeren'. Aishata, zeventien jaar maar reeds gescheiden, hoopt dat de veel oudere man met wie zij gaat hertrouwen, goed voor haar en haar kind zal zijn. Dit zijn slechts drie van de vele personen die Van de Werk portretteert, snel, want zijn gesprekpartners zijn meestal, net als hij, op doorreis. Het vluchtige karakter van de ontmoetingen verhindert niet dat er af en toe tijd is voor discussie, vooral als het gaat om gevoelige kwesties als man-vrouw relaties, vrouwenbesnijdenis en het jong uithuwelijken van meisjes. Van de Werk brengt deze thema's met respect voor zijn gesprekpartners ter sprake; de antwoorden die hij krijgt, zijn navenant voorzichtig en een enkele keer bedenkelijk.

Anders wordt Van de Werks toon als hij over zijn ontmoetingen met westerlingen vertelt. Hij fulmineert tegen de arrogantie van ontwikkelingswerkers en andere experts, de Nederlandse ambassadrice te Mali inclusief, die klagen dat het onmogelijk is om in contact te komen met de plaatselijke bevolking en hun zwaar gesubsidieerde programma's te realiseren. Van de Werk is hierbij eerlijk genoeg om zijn eigen vooroordelen jegens altijd in hun clubs en verenigingen verblijvende expats te benoemen, of om via de vlechtjes- en Afrikaanse hemden dragende toeristen zijn eigen aanwezigheid in Afrika ter discussie te stellen. Maar zijn verontwaardiging om ontwikkelingswerkers die blind en doof zijn voor de plaatselijke dynamiek en het initiatief van de ander, is des te meer invoelbaar omdat hij zelf tal van tegenvoorbeelden geeft: de invalide Ami Diarra, telg uit het bekende griotgeslacht der Diabaté's, wil cassettes maken met teksten over aids en andere problemen. Mohammed Sacko is de directeur van een geheel op eigen krachten draaiende lokale privé-radio die gericht is op vrouwen en emancipatie. Sacko droomt ervan dat Radio Débo een vrouw als directeur krijgt, meer zendtijd, betere apparatuur en meer geld om zijn medewerksters te betalen. Geen ontwikkelingsprogramma dat in een dergelijk low profileproject voorziet.

De reis naar 'de ander' die *Kaurischelpen en kamelen* vormt, is echter niet zozeer een zoektocht naar de initiatiefvolle en zelfredzame Afrikaan - de ander inderdaad van degene wiens ongelukkige portret vaak in de westerse media te zien is -, maar vooral een ontmoeting met Afrikanen afkomstig uit andere, onderling verschillende culturen en dito verbeeldingen. Om die andere verbeelding enigszins inzichtelijk te maken heeft Van de Werk zijn boek van

een zware poëtische lading voorzien, en dat geldt niet alleen voor zijn visuele taalgebruik of de eigen, impressionistische gedichten waarin hij zijn observaties van de Afrikaanse werkelijkheid neerlegt. Van de Werk confronteert zijn eigen tekst vrijelijk met Afrikaanse teksten: verhalen uit verschillende orale tradities, epen, moderne songteksten, koranverzen, Peul- en Touareggedichten, slaapliedjes en liefdespoëzie. Een lezer voor wie traditionele Afrikaanse dichtvormen met hun specifieke thematiek en ritme geen dagelijkse kost zijn, zal regelmatig een zucht slaken: hoe immers een ellenlange lofprijzing uit het Sunjata-epos te begrijpen en te waarderen, of een 'Ode aan de kudde', een Touareggedicht?

Van de Werk geeft uitkomst door uit te leggen dat woorden en klanken in de West-Afrikaanse samenleving een andere functie hebben dan in het vooral visueel georiënteerde Westen. Taal, emotie, realiteit en verbeelding liggen er in elkaars verlengde: de evocerende, aanwezigstellende kracht van het woord is er een werkelijkheidservaring, de magie ervan zonder meer een aanvaard feit. Maar een Malinkelied over de angst, die aan de vooravond van de strijd wordt bezongen, behoeft geen culturele uitleg, net zo min als dit lustvolle staaltje van Touaregpoëzie:

Geprezen zij God, de Almachtige!

Hij heeft mij het heerlijk deinen geschonken
in de gestalte van mijn schitterende kameel.

Waar mij ook
het verlangen aangrijpt
draagt hij mij
naar het kamp van de vrouw
die ik liefheb. <einde citaat >

Waarmee een reis naar 'de verten van de verbeelding' helemaal niet zo ver van 'ons' vandaan hoeft te voeren.